

11-2017

Psikopatlar, Frengililer, Veremliler, ve Mâderzâd Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu

Yucel Yanikdag

University of Richmond, yyanikda@richmond.edu

Follow this and additional works at: <https://scholarship.richmond.edu/history-faculty-publications>

Part of the [Islamic World and Near East History Commons](#)

Recommended Citation

Yanikdag, Yucel. "Psikopatlar, Frengililer, Veremliler, ve Mâderzâd Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu." In *Osmanlı'dan, Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, edited by Burcu Kurt and İsmail Yaşayanlar, 47-70. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

This Book Chapter is brought to you for free and open access by the History at UR Scholarship Repository. It has been accepted for inclusion in History Faculty Publications by an authorized administrator of UR Scholarship Repository. For more information, please contact scholarshiprepository@richmond.edu.

PSİKOPATLAR, FRENGİLİLER, VEREMLİLER VE MÂDERZÂD CANİLER: OSMANLI'DAN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE DEJENERASYON KORKUSU

YÜCEL YANIKDAĞ*

1919'da İfham gazetesinde çıkan bir yazısında, Ömer Seyfettin kendisine eski Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından gönderilen bir mektuptan alıntı yapar. Mektubun burada bizi ilgilendiren kısmı “Türkiye’de dört milyon Türk vardır, diyorlar. Bu dört milyondan iki buçuk milyonu geçen muharebede öldü. Geriye kala kala bir buçuk milyon kaldı. Bu bir buçuk milyonunun da dejenere olduğunu muhterem alim, Filozof Rıza Tevfik’le Selim Sırrı Bey müşterek bir makalelerinde vazıhan ispat ettiler,” der.¹ Verilen toplam rakamdaki sorun bir yana, nüfusun dejenere veya tereddi² olma konusu ilk defa gündeme gelmiyordu. Ağustos 1915’de psikiyatr Mazhar Osman “Türklerin” mütereddi olup olmadığına yanıt vermeye çalıştı. O tarihte Osmanlı “Türkleri”nin “az çok mütereddi” olduğuna karar veren Mazhar Osman’ın savaş sonrası tutumu daha karamsar olacaktı.³ Yine 1915’te, Osmanlı aydını Haşim

* Doç. Dr., University of Richmond, yyanikda@richmond.edu

1 Ömer Seyfettin, *Makaleler 2-Tercümeler*, Haz. Hülya Argunsah, İstanbul: Dergah Yayınları, 2001, s. 210. Maalesef tüm çabalarım rağmen Rıza Tevfik ve Selim Sırrı’nın orijinal makalesini bulamadım.

2 Bu iki kelimeyi eşanlamlı olarak kullanıyorum.

3 Mazhar Osman, “Türkler Mütereddi mi”, *Sıhhi Hitabeler*, İstanbul: Matbaa-yı Hayriye, 1331

Nahid de benzer kaygıları paylaştı: “ahalinin bünyesi o hale gelmiş ki, bir iki nesil sonra Türk ırkının büsbütün mahv ve harab olmasından bile korkulur.” İstanbul’da bile “sağlam bünyeli insanlar nadirdir.”⁴ Yukarıdaki kişiler daha genişçe bir eğilimin sadece bazı temsilcileriydi.

Tereddi korkusu konusunda Osmanlılar yalnız değillerdi. Aslında Avrupa’da daha öncelerden başlayan bazı akım ve korkuları gecikmeli olarak Türkiye’ye yansıtıyorlardı. Bu sıralarda bazı Avrupa ülkelerinin sosyal, kültürel ve idari kaygılarında göze çarpan değişiklikler oldu. Paul Weindling’in Almanya’da “biyolojik organikçilik ve milliyetçi kültürel” fikirlerin kaynaşmasından oluşan “bir sentezin, biyoloji, tıp ve sosyal politikayı istilâ,” ettiği fikri Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ve Türkiye için de geçerli diyebiliriz.⁵

Bu makale, Balkan Savaşı’ndan itibaren bir takım aydınlar, doktorlar ve diğerleri arasında açıkça ve hatta paniği andıran bir milli veya “ırksal”⁶ tereddi korkusu belirlediğini öne sürecek. Cihan Harbi sonrasında bu korku daha da arttı ve içeriği ve dış hatları biraz değişse de 1930 sonlarına kadar devam etti.⁷ Tereddi korkusunun kaynakları neydi? Bu makale, ilk olarak bireysel ve milli bünyenin tereddisini tespit etmek için değişik söylemler yoluyla nasıl yeniden tanımlandığını inceleyecek. İkinci olarak, biyopolitik söylemlerin tereddiyi nasıl betimlediğini ve algılanan biyolojik ve sosyal dejenerasyona nasıl savaş açtığına bakacağız. Tereddi konusundaki korku ve endişelerinin sadece doktorlarla sınırlı olmadığını ve daha yaygın olduğunu göstermek için bu makalede tıp dışı alanlardan örnekler vereceğim.

---

4 Haşim Nahid, *Türkiye için Necat ve İtila Yolları*, İstanbul: İkbal Kitaphanesi, 1331, s. 119-120.

5 Paul Weindling, “The Sonderweg of German Eugenics”, *The British Journal for the History of Science*, Vol. 22, No. 3, 1989, s. 322, 324.

6 Irk kelimesiyle kastedilen şey etnisiteydi. Yerine göre, ben de millet ve ırk kelimelerini yer değiştirebilir şekilde kullandım.

7 Daha önceki bir çalışmada, tereddi korkusunun en yoğun zamanı için Cihan Harbi’ni göstermiştim. Hala öyle olduğunu düşünüyorum, fakat burada korkunun başlangıcının Balkan Savaşı yıllarına gittiğini iddia edeceğim.

Arka Plan ve Giriş

Dejenerasyon veya tereddi neydi? 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyal ve biyolojik bilimlerin üst üste gelen sınırlarında Fransa'da doğan bu kapsamlı teori, sonraki destekçileri tarafından daha da genişletildi. Diğer fikirlerle de karıştığından, yoruma ve suistimale açık bir duruma geldi. Kavramın fikir babası olan psikiyatrist Benedict A. Morel (1809-1873)'den önce de tereddi konusunda yazarlar vardı. Mesela Arthur de Gobineau, 1853'de tereddiyi kaçınılmaz bir süreç olarak tanımladı. Bu süreçte "saf galip" ırkların "mağlup ve düşük" nitelikli ırklarla karşılaşarak kendilerine has vasıflarını ve enerjilerini kaybettiklerini öne sürdü. 1857'de Morel, dejenerasyonu ailelerde görülen bir biyolojik süreç, birikerek artan irsi psikiyatrik bir çöküş olarak tanımladı. Dejenereler normal tip insanlığın veya insanların patolojik sapmalarıydı. Zamanla dejenerasyon fikri hem irsi hem de kazanılmış (ve muhtle ilgili) unsurları irsiymiş gibi varsayarak kapsamına aldı.⁸ Bir yere kadar dejenerasyon hem Darwin'in evrim teorisine (1859) karşı çıkıyor ve hem de ondan destek buluyordu. Morel'e göre dejenereler tekamül yerine intikal etmekteydi ve gelecek nesiller daha da kötüleşecekti.⁹ Dejenerasyon yasalarına göre, birinci ebeveyn kuşağının asabi veya alkolik mizaç taşıması halinde, ikinci kuşakta saranın, histeriye özgü nevrotik bozuklukların ve hipokondrinin ortaya çıkma ihtimali yüksekti. Üçüncü kuşağı bekleyen sonuç cinnet veya dosdoğru delilikti. Dördüncü kuşakta bebekler, melekelerinde irsi zayıflıkla doğacak ve büyük ihtimalle ahmak ve şizofreniklere dönüşeceklerdi.¹⁰ Böylece dejenereler çoğalmaya ve üremeye

8 Mesela, incelediği 600 Ankara'lı fahişenin sosyal, ekonomik veya muhtle ilgili etken ve sorunlarını açıklamadan ve belki de hiç soruşturmadan, Dr. Mahmud Sadi fuhuş temayülünün irsi olduğuna karar verir. Mahmud Sadi, *İçtimai Biologie: Nüfus, Cinsiyet, Veraset, Terbiye, Tereddi, Taylorizm, İstifa Meseleleri*, İstanbul: Sebat Matbaası, 1935, s. 42.

9 Mark Lubinsky, "Degenerate Heredity: The History of a Doctrine in Medicine and Biology", *Perspectives in Biology and Medicine*, Vol. 37, No. 1, 1993, s. 75-76, 80.

10 Bunlar, somut teşhis kategorileridir. Dejenerasyon sürecinin çok daha kapsamlı bir incelemesi için, bkz. Daniel Pick, *Faces of Degeneration*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996; Eric Carlson, "Medicine and Degeneration", *Degeneration: the Dark Side of Progress*, Der. Edward

devam ederse evrimi tehlikeye sokacaktı; yani çürük ve dejenere nesillerin zamanla sağlamları geçme ihtimali vardı.

19. yüzyılın sonunda Avrupalı suçbilimciler ve psikiyatrlar dejenerasyon teorisine daha da önem verip, kişi ve ailelerde gördükleri irsi kusurlar hakkındaki hükümlerini kalabalıklara, milletlere ve “ırklar”a kadar uzattılar.¹¹ Bireyin vücudu milletin bünyesi için bir metafor olunca, milli çöküş milletin bünyesinde oluşan ilerleyici irsi bir hastalık oldu.¹² Dejenerasyonun en bariz alametleri histeri, şizofreni, alkolizm, frengi, verem, intihar, özseverlik, irade hastalığı ve diğerleri olarak görüldü. 1876’da İtalyan suçbilimci Cesare Lombroso “doğuştan mücrim” ve “atavistik”leri de dejenereler arasına dahil etti. Onun Osmanlı-Türk takipçileri “atavizm”i “hayvanlaşma,” yani insanlıktan hayvanlığa geriye dönüş olarak tanımladı.¹³ Osmanlılar arasında iyi bilinen Max Nordau, 1892’de yayınladığı *Degeneration*’da “her kişi, her aile ve her milletin ya yukarı doğru evrime devam edeceğini ya da aşağı doğru bir gidişat ile tereddide,” mahkum olacağını iddia etti.¹⁴ Aynı zamanda onun ve diğerlerinin akıl yürütmelerine göre, dejenereler her zaman gözle kolayca seçilir akıl hastaları, mücrimler, fahişeler veya muhtaç, yoksul dilenci tipler değildi; bazıları yazar, sanatçı, müzisyen, filozof, bilim adamı ve şair olabilirlerdi.¹⁵ Böyle hünerli fakat sorunlu olduğu düşü-

---

Chamberlin ve Sander Gilman, New York: Columbia University Press, 1985, 122.

11 Heide Rimke ve Alan Hunt, “From Sinners to Degenerates: the Medicalization of Morality in the 19th Century”, *History of the Human Sciences*, Vol. 15, No. 1, 2002, s. 75.

12 Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, New York: Palgrave, 2010, s. 3; Paul Hoff, “Kraepelin and Degeneration Theory”, *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, S. 258, [Supplement 2], 2008, s. 14-15.

13 Mark Lubinsky, “Degenerate Heredity: The History of a Doctrine in Medicine and Biology”, *Perspectives in Biology and Medicine*, Vol. 37, No. 1, 1993, s. 80; Nöropsikiyatrlar içinde Lombroso üzerinde daha fazla duranlar Hüseyin Kenan ve İzzeddin Şadan’dı. Hüseyin Kenan, “Psikopatlar”, *İstanbul Seririyatı*, C. 1, S. 16, 1923, s. 385-90; İzzeddin Şadan, “Bünyevi Psikopatilere dair Ruhî Tedkikler”, *İstanbul Seririyatı*, C. 8, S. 6, 1926, ss. 1287-93.

14 Heide Rimke, *a.g.m.*, s. 74.

15 Heide Rimke, *a.g.m.*, s. 74.

nüven insanlar için kullanılan iki teşhis vardı: manevi (moral) dejenere ve yüksek dejenere.

Dejenerasyon korkusunun en yaygın olduğu Fransa'da da bazı yaşam istatistikleri ürkütücü eğilimler göstermeye devam etti. Düşmanı olan Almanya'ya mukayese ile Fransız nüfusu neredeyse azalıyordu. Bir de “manevi” istatistikler vardı; 1890'lar da verem, frengi, artan alkolizm önemli endişeler olmaya devam etti. Benzer istatistikler diğer Avrupa ülkelerinde de görüldüğü halde, Fransızlar çok daha endişeliydi. Bunun bir nedeni Fransa'nın kendisini eskisi kadar güçlü bir ülke olarak görmemesiydi. İkincisi ise, milli dejenerasyonun bir kanıtı olarak algılanan bir olay, yani 1871'de “ufacık” Prusya'ya ağır yenilgisiydi.¹⁶

Türkiye'de Tereddi Korkusu

Birçok Osmanlı entellektüel ve tıp adamı Batı'daki gelişmeleri yakından izliyor ve bu fikirlerin okur-yazar halk arasında yayılmasına aracılık ediyordu. Batılı yazarları Türkçe'ye çeviriyor veya onların fikirlerinin özünü sadeleştirip gazete ve dergilerde yayınlıyorlardı. Soyut psikiyatrik korkuları somut halde göstermek içinmiş gibi, Mazhar Osman Cihan Harbi yıllarında başhekimi olduğu Şişli LaPaix Hastahanesinde “Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müsamereleri” düzenlemiş ve kapılarını İstanbul'un ileri gelenlerine—mesela, “Abdülhak Hamitler, Mahmut Sadıklar, Celal Nuriler, Cenaplar, Süleyman Nazifler, Hüseyin Rahimler,” ve diğerlerine—açmıştı.¹⁷ Bu aydınlar, histeri, şizofreni, nevrestanya, frengi ve tereddi gibi konularda tebliğler dinleyip, histerikler ve diğer mütereddiler üzerindeki canlı müşahedelere ve hipnozlara tanık olmuşlardı.

Osmanlılar kendilerinin politik ve askeri yönden ciddi bir gerileme sürecinde olduklarını biliyorlardı. Bilindiği gibi, devam eden mağlubi-

---

16 Robert A. Nye, *Crime, Madness and Politics in Modern France*, Princeton: Princeton University Press, 2014, s. 132-38, 143. 1871 ile 1911 arasında Fransa'nın nüfusu yüzde 8.6 artarken, Almanya'nın yüzde 60, İngiltere'nin ise yüzde 54 arttı. Julian Jackson, *France: The Dark Years, 1940-1944*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 31.

17 İhsan Şükrü Aksel, “Dr. İhsan Şükrü Aksel'in Nutku”, *İstanbul Seririyatı*, C. 21, S. 8, 1938, s. 167.

yet, toprak ve nüfus kaybı sosyal Darwinist bir kalıp içinde yorumlandı.¹⁸ Balkan Savaşları önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen, bazı endişeler daha önceden de belirmişti. *Sebilü'r-Reşad* gibi dergilerde bile bunların izlerini görmek mümkündü. Balkan Savaşı'nın başlamasından hemen sonra çıkan "İslah-ı Irk" isimli bir makale İngiltere'deki gelişmelere değinerek, Türkiye'de görülen bazı önemli sorunları da tartışmaya açtı. Boer Savaşı'ndaki asker namzetlerinin bünyevi ve ruhi çelimsizliği yüzünden İngilizlerin kendilerini bir "intihar-ı milli" karşısında gördüklerini ve bir öjenik¹⁹ cemiyeti kurduklarını belirten Hasan Tahsin, vaktiyle buna güldüğünü fakat artık işin ciddiyetini çoktan anladığını ekler. İngilizleri uyandırmak için Boer Savaşı gerekmişti. Neredeyse dünya hakimi olan İngilizler bile tereddide uğradıklarını sanıyorsa, çok daha sorunlu Osmanlılar ne haldeydiler? Yazarı da "ağlayacak hale getiren" buydu. Hasan Tahsin, Osmanlıların çok daha kötü bir durumda olduklarına emindi. Yazısında Türkiye için ayrıca kehanetli bir ikaz vardı: "Titanik batmalı ki tahlisiyye sandallarının luzumu anlaşılınsın." Türkiye'de nüfus azalmasına ve frengiye değinen yazar, köyler ve şehirlerin "frengeiden dökülen milyonlarca kardeşlerimiz"le dolu olduğunu ekler. Frengi bir "maraz-ı ahlakiye" ve ictimaiyye olsa da, daha önemli olan millet ve ırk üzerinde yaptığı tahribattı.²⁰

Osmanlı'nın Titanik'i de Balkanlarda buzdağına çarpar; sandallar inerken niye batıyoruz soruları kaçınılmazlıkla yayılır. Makul olarak diyebiliriz ki, sadece kısa bir süre önce birer Osmanlı vilayeti olan genç ülkelere yenilmek bozgunu biraz daha ağırlaştırır. Fransa'nın Prusya'ya

---

18 Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006, s. 221.

19 Öjenik, kurucusu olan Francis Galton tarafından insanların genetik özelliklerini düzeltmek amacıyla bilimsel olarak yönetilen ayıklama olayının uygulanması olarak tanımlanır. Bu fikre göre "iyi" özellikleri olan aileler çocuk yapmaya teşvik edilmeli, "kötü" özellikleri olanlarsa aile kurmaktan kaçınılmalıdır. Bakınız: Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak: Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014.

20 Hasan Tahsin, "İslah-ı Irk", *Sebilü'r-Reşad*, 25 Teşrin-i Evvel 1328, S. 218, s. 188-90. Başka bir örnek için bakınız: Sivrihisar'da bir Köylü, "Irk Zayıflamış Acaba Neden?" *Beyanülhak*, C. 4, S. 86 (8 Teşrin-i sani 1326), s. 1636-38.

yenilişi nasıl bir şok olmuşsa, Balkanlar da Osmanlılar için öyledir. Osmanlı, Rusya ve İngiltere bir yana, artık ufak ülkeleri bile yenemez duruma düşmüştür. Yenilgiyi askeriyeden çok daha önemli bir sorun olarak gören askeri, siyasal, tıbbi ve entellektüel tabaka daha derin bir iç sorgulamayla milli gövdeyi baltalayan, kemiren hastalığın kaynaklarına yöneldiler. Endişeli reformcular “milli gövdenin hastalıklarına” göndermeler yaparken, tüm nüfusun yenilgide eşit bir payı olduğunu öne sürdüler.²¹ İdman mecmuasında “Zayıf İrk” gibi şaşırtıcı bir isim altında yayınlanan makale serisinde, Burhannedin [Felek] Bey zayıf ırk için dünyada Osmanlılardan daha iyi bir misal olmadığını yazar. Ona göre zayıf ırkın alametleri zayıf vücut, zayıf dimağ ve hisler, noksan muhakeme, ahlaksızlık ve azimsizlikti.²² Bunları ve ırkın zayıflığını “milli bir tehlike” olarak niteledi.²³

Sadece doktorlar ve aydınlar için değil, milleti tehdit eden tehlikeler az çok okumuş tüm Osmanlılar için de belliydi. 1912’de Edirne’de Bulgarlara esir olan genç subay Raif Necdet [Kestelli] böyle birisiydi. Yazdığı *Ufûl (Batıs)* isimli savaş ve esaret günlüğünün sonuna güncel kaygılarını yansıtan iki kısa nesir yazı ekler. “Anadolu’nun Mezarı”nda genç ve aydın bir subay, yeni gelen asker muayenelerinin neticelerini gösteren rapora, ya da “Anadolu’nun zayıflık vesika”sına, üzüntüyle bakmaktadır. “Türk ırkının düşüş ve yokoluşa doğru yürüdüğünü ispat etmek” için “Anadolu’dan her sene silah altına alınan delikanlıların vücutlarını, simalarını kontrol etmek ve sıhhat durumlarından dolayı asker olamayan zavallıların meydana getirdiği siyah yekuna bir göz gezdirmek lazımdı.” Bir sene öncede Kastamonu’dayken “muayene edilen askerlerin yüzde otuzu frengiden, yüzde yirmi beşi diğer hastalıklardan

21 Melis Hafez, “And the Awakening Came in the Wake of the Balkan War’: the Changing Conceptualization of the Body in the Late Ottoman Society”, *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1913-1913 and Their Sociopolitical Implications*, Haz. Hakan Yavuz, Isa Blumi, Salt Lake City: University of Utah Press, 2013, s. 583-84.

22 Yaşar Tolga Cora, “Asker-Vatandaşlar ve Kahraman Askerler”, *Erkek Millet, Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek (lik)ler*, Der. Nurseli Yeşim Sünbülöğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 55.

23 Cora, *a.g.m.*, s. 56.

dolayı asker” olamamıştı.²⁴ Bu hakikatler bir süredir devam etmekte olan “ırki çöküş” ve “ırki zayıf”lığın kanıtıydı.²⁵ Tüm reformcular için millet ve ırk “milli intihar” eşliğinde veya uçurum kenarında olsa da, henüz “tarihi ırklar zümresine”²⁶ girmemiş, yani soy henüz tükenmemişti. Fakat vakit darlaşıyor ve uzakta yanan soluk ümit ışığı sanki daha da donuklaşıyordu.

Kalabalık ve sağlıklı nüfusun milli gücü ifade ettiği bir çağda, 1914 Türkiye’sinde nüfus eksikliği ve zayıflığı Cihan Harbi sürecinde ve sonrasında çok daha önem kazandı. Osmanlı’nın nüfus yoğunluğunun özellikle Batı Avrupa ve aynı zamanda “eski vilayet”ler olan Balkan ülkelerinin bile bir hayli gerisinde olduğu biliniyordu.²⁷ Fransa kendi nüfus eksikliğini Almanya ile kıyaslayıp dehşete düşse de, Almanya bile 1912’de doğum oranı düşüklüğünden yakınmaya başlayıp 1915’te bir *Bevölkerungspolitik* (nüfus politikası) uygulamasına başlamıştı.²⁸ Bu tür haberler, Osmanlı gözlemcilerini giderek artan bir şekilde daha da endişelendirdi. Cihan Harbi sonunda Anadolu’da sadece 5 milyon “Türk” kaldığına inanan Doktor Abdullah Cevdet, “Türksüz Türkiye” isimli hüsrana dolu çok kısa bir makale yazar. “Anadolu Yemen’de çürüdü, Balkan’da kana bulandı, her tarafta yandı” ve şu anda ise “sar’avi bir ihtilal” içerisinde. Ona göre, elli milyon insanı refah ve mutlu yaşatabilecek kadar geniş olan Anadolu’da “hakiki manasıyla nüfus olarak beş milyon can kalmamıştır.” Bunun nedenleri ise “cehâlet, harb, ihtirâs, firengi, verem, sıtma, çiçek, humma-yı tifo”dur.²⁹ Başka bir yazar ise “o kadar Türk kanı heder olmuştur ki ırkı tehdit eden hüzal (zayıflık)” karşısında olunduğunu söyler. Nüfusun büyük rakamlar

24 Raif Necdet Kestelli, *Osmanlı İmparatorluğunun Batışı (Ufûl)*, İstanbul: Arma Yayınları, 2001, s. 152-53. Bazı kaynaklarda “roman” olarak geçse de, bu kitap bir gündüzdür.

25 Raif Necdet, *a.g.e.*, s. 154.

26 Cora, *a.g.m.*, s. 58. Coran’ın metni “tarih-i ırklar” diye geçiyor. Yanlış anlaşılmaya yol açmamak için yukarıdaki alıntıyı değiştirdim.

27 Yaşar Nabi, “Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, *Ülkü*, c. 13, 1939, s. 35.

28 Weindling, *a.g.m.*, s. 325.

29 Abdullah Cevdet, “Türksüz Türkiye”, *Şebab* 1, 23 Temmuz 1336, s. 15-16. Burada 5 milyon doğru olmasa da önemli olan yazarın ve diğer kişilerin böyle düşünmesiydi.

atlayarak azaldığını ifade eden yazı Anadolu'yu görenlerin orayı "her taraf bomboş, insan kalmamış gibi" tarif ettiklerini ekler.³⁰ Ankara'da olanlar da aynı fikirdedir. Mebus Dr. Tevfik Rüşdü ülkeyi dolaşırken karşılaştığı manzaraları "boş kalan tarlalarımız ve köylerimiz, ... saatlerce gidildiği halde eser-i hayattan âri aramız" olarak betimler.³¹ Savaş sırasında cephelelerde nüfus kaybı beklenen bir şeydi ama, *Vakit*'te çıkan bir yazı doğru olarak Osmanlıların "cephe arkasında daha fazla telafat" verdiğini yazıyordu.³²

Orijinal dejenerasyon teorisi daha çok psikiyatrik hastalıklarla alakalı olsa da, zamanla bulaşıcı hastalıklar da irsi tereddinin kanıtı olarak dahil edilmiş ve birbirlerine doğrudan bağlanmıştı. Osmanlı-Türk doktorlarca takip edilen Alman doktor Weinberg, yaygın hastalıkların aslında kalıtsal cılız, yani tereddidi mahkumu bünyelerin birer kanıtından başka bir şey olmadığını vurguladı. Onlar kesinlikle bir ırkın "eski dayanıklılıklarını" çoktan kaybettiklerinin ve milletin geleceğinin acil bir tehlike karşısında olduğunun kanıtıydı. Psikiyatrik hastalıkların yanında, bu durumun kısmen sorumlusu frengi gibi hastalıklar ve alkoldü; ikisi de irsi bünyevi zayıflığa yol açmaktaydı.³³ Tabi ki zayıf bünyeli kişiler hem diğer birçok hastalığa elverişli oluyorlar, hem de zayıflıklarının ve kazandıkları hastalıkların bir nesilden diğerine giderek artan bir tereddidi ile miras bırakıyorlardı. Psikiyatrist Hüseyin Kenan kurulan

30 "Siyaseti İctimaiyye Meseleleri", *Düşünce*, C. 2, 8 Ağustos 1918, s. 43-44.

Diğer görüşler için bakınız. "Tenakus-ı Nüfus Meselesi 1", *Zaman*, 11 Teşrin-i Sani 1334; "Tenakus-ı Nüfus Meselesi 2", *Zaman*, 18 Teşrin-i Sani 1334; Bu bölümde kaynak olarak kullanılan zamanın yazarları en azından nüfus eksikliği bağlamında sadece "Türk"ler hakkında yazmışlardır. Diğer etnik grupların, özellikle Ermenilerin, nüfus "eksikliği" ve bu duruma nasıl geldikleri konusunda tam bir sessizlik içersindedirler.

31 Tevfik Rüşdü, "Teksir-i Nüfus", *İstanbul Seririyatı*, C. 2, S. 18, 1338, s. 101, 104.

32 "Siyaseti İctimaiyye Meseleleri", *Düşünce*, C. 2, 8 Ağustos 1918, s. 43-44. Doktor Nureddin savaşın yaptığı tahribatın milleti "kemirüb harab" eden "emraz-ı müdhişe"nin —verem, frengi, ve sıtma—yanında "ehemmiyetsiz" kaldığını yazar. Nureddin, "Teksir-i nüfus meselesinde kadınlık", *Halk Yolu*, C. 1, S. 1, 15 Temmuz 1339, s. 160.

33 Weindling, *a.g.m.*, s. 325, 328.

ilişkileri şöyle açıklar: “Meselâ frengili bir babanın evladı manyak veya yine frengili bir büyük babanın hafidesi (kız torun) demans prekos (şizofreni) oluyor. Ve yine frengili ve alkolik bir babanın evladı psikopat oluyor.” Burada sadece baba ve dedelere gönderme yapsa da, ayrıca ekliyor: irsi hastalıklar yalnız babadan değil “yedinci hatta sekizinci büyük babasından tevaris ider. Yani sekizinci büyük babanın bir fenalığı yedi batın (kuşak) mensî (unutulmuş) kaldıktan sonra sekizinci zürriyette kendini gösterebiliyor.”³⁴ Hüseyin Kenan’ın yazısı, teşhis ettikleri mütereddilerin dışında şu anda tereddidi alametleri göstermeyen fakat “tohum”larında dejenerelik olan şahısların da belli bir zaman sonra semptomları göstereceklerine işaret ettiğinden, tereddidi tehdidinin görünenden çok daha geniş ve derin olduğuna işaret ediyordu.

Türklerin tereddidini kanıtlarken, endişeli aydınları başka sorular da meşgul ediyordu. Mesela, nasıl olmuştu da “Türk ırkı” manevi ve maddi yönden bu kadar zayıflayıp bulaşıcı, psikolojik ve psikiyatrik hastalıklara kolaylıkla yenik düşmekteydi? Yani şimdiki zayıflıklarının nedenleri neydi? Avrupalı ve Amerikalı bilim adamlarına göre, ırki tereddidin önemli nedenlerinden birisi de bir ırkın diğerleriyle karışmasıydı.³⁵ Osmanlı bilim adamları ve entellektüelleri de aynı sonuca vardı. Orta Asya’dan gelen etnik Türkler, göç sırasında ve Anadolu’da rastladıkları etnik gruplarla biyolojik olarak karıştıkça bazı yeni nitelikler kazanmış ve aynı zamanda kendi öz niteliklerini kaybetmişlerdi. Mazhar Osman’a göre, Türklerin Anadolu’da mağlup ettikleri “ırklar” arasında kendi etnik yapılarını koruyup (“muhafaza-yı ırk”) “saf” kalmaları mümkün değildi.³⁶ Selçuklu Türklerinin “muhtedi (Müslümanlaşan) ve gayri müslim unsurlar” ile birleşmelerinden ortaya çıkan “nesil morfolojisiyle daha güzel ve sevimli olmuş ve Moğol ırkına mensub evsafı barizeyi [bariz vasıflar] bu istifa tesiriyle” kaybetmişti. Fakat bu “güzel ve sevimli” ırk “ilk salabet [dayanıklılık] ve tendürüstisini [sağlamlık] çoğu zaman muhafaza edememiştir. Hele cehl ve lâkaydlık yüzünden

34 Hüseyin Kenan, *a.g.m.*, s. 386.

35 Bu daha çok Amerika’da siyah-beyaz ve Avrupa kolonilerinde yerli-Avrupalı eşleşmeleri hedefleyen öznel bir bulguydu.

36 Mazhar Osman, “Türkler”, s. 72.

o metin Türkler seneden seneye cılızlanmıştır.”³⁷ Haşim Nahit de bu görüşü teyit eder: “Orta Asya ’dan gelen Türk ailesi başka kanlarla ne kadar karıştı ve sima-yı cismaniyesi (bedeni çehresi) ne kadar güzelleştiyse, sima-yı maneviyesi (manevi çehresi) de o derece çirkinleşti.”³⁸ Irkların birbirine karışmasının galip ırkların zayıflamasına yol açacağı fikri Avrupa ve Amerikalıların kendi ırkçı korkularına dayalıdır, fakat bu fikirler genelde bazı Osmanlı aydınları tarafından pek tartışılmadan kabul edilmiş gibidir. Zayıflıklar için, Amerikalıların siyahileri, Avrupalıların sömürdükleri müstemleke halklarını suçlamaları gibi, “Türk”ler de kendi tereddi ve zayıflıkları için harici (ekzojen) bir neden—yani kadim Anadolu ve Orta Doğu halklarını— bulup, bunun dahili (endojen) bir sebebe dönüştüğünü kararlaştırdılar.

Dayanıklılığı, sağlamlığı, maneviyatı ve ahlaki yitirmek, birçok irsi ve istihsal hastalıklara yenilmenin yolunu açmıştı. Bazıları buna cehaleti de ekler, çünkü kişisel hijyeni ve hastalıkların mahiyetlerini anlamayanlar çoktur.³⁹ Mazhar Osman bir yandan “asker millet” mitine gönderme yaparken, diğer taraftan cahil halkın askerden kaçmak için kendilerine frengi ve verem “aşladıklarını” yazar.⁴⁰ Hasan Tahsin *Sebilü’r-Reşad*’daki makalesinde temiz, sağlıklı gayrimüslimlere nazaran Müslüman köylüler arasında frenginin inanılmaz derecede daha yaygın olduğunu yazarken, şöyle bir cahillik örneği de verir: “mübtelasına soruyorum da mütevekkil ve lakayd [bir tutumla] ‘mayasil (kızartı/egzama) hastalığı!’ diyüb geçiyor.”⁴¹ Halk frenginin ehemmiyetini anlamayıp çoğalmasına yardım etmektedir. Bir ailenin evine frengi girmesi, hastalığın o aileye ve sülaleye “musallat” olması demekti. Hüseyin Kenan’ın da dediği gibi, frenginin sonucu olarak nesilden nesile aile fertlerinin “bিরer psikopat” veya mütereddide dönmesi neredeyse garantiliydi.⁴²

37 Mazhar Osman, “Türkler”, s. 73.

38 Haşim Nahit, *a.g.e.*, s. 57.

39 Hasan Tahsin, *a.g.m.*, s.189.

40 Mazhar Osman, “Türkler”, s. 77.

41 Hasan Tahsin, *a.g.m.*, s. 189.

42 Mazhar Osman Uzman, *Tababeti Rubiye*, İstanbul: Kader Yayınları, 1941, s. 19.

Hem bu kitaptaki makaleler hem de çok sayıda diğer çalışmalar frengi, verem, sıtma ve benzeri hastalıkların özellikle Cihan Harbi sonrasında ne kadar arttıkları konusunu yeterince işledikleri için, aynı sonuçları bu kısa çalışmada tekrar etmeye lüzum yok. Zaten bir yere kadar bizi daha çok ilgilendiren gerçek istatistikler değil de, aydın ve doktorların bu hastalıkların çokluğu konusundaki tahminleri, algıları ve duydukları tehdit ile korkudur. Misal olarak, Mazhar Osman'ın bir görüşünü verebiliriz: "Başlıcası verem ile frengi olan müzmin hastalıkların tahribatı hakkında istatistiklerimiz olsa tüyleri ürpertecek bir yekuna baliğ olurdu." Gülhane Hastahanesi kliniklerinde değişik hastalıklardan ölen kişilerde "muntazam olarak yapılan" otopsiler yüzde yetmiş oranında verem eseri göstermişti.⁴³ Yani, eğer bu hastalar tipik Anadolu veya İstanbul halkını temsil ediyorsa, milletin yüzde 70'i veremle boğuşmuştu. Frenginin yaygınlığı da pek geri kalmıyordu ve Cihan Harbi sonrasında daha da yaygın olacaktı. Öyle ki, "Kastamonu, Adana, Trabzon frengisinin mebzuliyetiyle (çokluğuyla) şöhrat almış"tı.⁴⁴ Bir tek oralar değil, Haşim Nahit'e göre Anadolu'nun birçok yerinde "frengi her gün binlerce insanı, yara ve irin içinde boğuyor, öldürüyor"du: "Suriye böyle, Yemen böyle, Irak böyle."⁴⁵ Mazhar Osman'a göre "bir çok köylünün ocağına incir diken" sıtma da Anadolu'nun ekserisi için ayrıca bir ürpertici ve ölümcül belaydı.⁴⁶ Haşim Nahit ise tehlikeyi "bataklık yerlerde sıtma[,] frengiden fazla telafat verdiriyor," diye yorumlar.⁴⁷ Tereddidi bağlamında, hastalık sadece hasta için değil, ondan doğacak nesiller içinde zararlı olacağından, karaciğer gibi "vücudun zehirlerini tadil eden bir uzv sakatlanmış" olursa, böyle bir vücutdan "husule gelen nesil de elbet az çok mütereddi olacak"tı.⁴⁸ Böylece sıtma bile tereddide bağlanmış oldu.

Bir dert bin dert getirir tabiri gibi, Cihan Harbi doğrudan ve dolaylı olarak daha önce bilinmeyen sorun ve hastalıkları da gün yüzüne

43 Mazhar Osman, "Türkler", s. 82.

44 Mazhar Osman, "Türkler", s. 82.

45 Haşim Nahit, *a.g.e.*, s. 120.

46 Mazhar Osman, "Türkler", s. 83.

47 Haşim Nahit, *a.g.e.*, s. 120.

48 Mazhar Osman, "Türkler", s. 84.

çıkardı veya zemin hazırladı. Osmanlı psikiyatrları neredeyse savaşın sonuna kadar savaşan Avrupa ülkelerinin askerlerinin yüzbinlercesinde görülen “şarapnel şoku” veya histeri olarak tanımlanan ve onları savaş dışı bırakan psikolojik bozuklukların Osmanlı askerlerini etkilemediğini iddia ettiler. Aslında 1915’te Mazhar Osman bu sorunların Osmanlılar arasında ancak nadir olarak görüldüğünü iddia ederken, bağışıklılığı Osmanlıların Avrupalılara nazaran daha az tereddi olduğuna bağla- mıştı. Başka bir deyişle, bazı Avrupalı milletler, Türklerden daha ileri seviyede dejenere olduğu için askerleri bu histeri ve diğer psikolojik sorunları bol miktarda gösteriyorlardı. Fakat, 1919’da birkaç Osmanlı psikiyatri savaş sırasında uzman olmayan tabur doktorları tarafından büyük hatalar yapıldığını ve bu doktorların askerlerin histeri ve diğer psikolojik veya psikiyatrik sorunlarını anlayamayıp ciddiye almadıklarını itiraf ettiler.⁴⁹ Belli ki, Mazhar Osman’ın 1915’deki histeri vesaire hak- kindaki hükmü ilüzyondan başka birşey değildi. Çok geç olsa da, 1919 ve sonrasında bu askerlerin sağlık durumları geriye dönük uzaktan bir teşhis ile psikiyatrlar tarafından histeri, nevrasteni, psikasteni ve sizofreni olarak teşhis edildi.

Bu keşif yetmiyormuş gibi, tam bir kaos ortamında yüzbinlerce asker, çöken cephelelerden ve iki yüz bini aşkın savaş esiri de Rusya, Mısır ve Hindistan’daki esir kamplarından Anadolu ve İstanbul’a dön- meye başladı. Esir ve muharip askerlerin dönüşteki sağlık durumları hem epidemiyolojistleri hem de psikiyatrları aşırn derecede tedirgin etti. Sanki Anadolu’da yeteri kadar sağlık sorunu yokmuş gibi, esirler ve askerler birer hastalık taşıyıcısı olarak bünyelerinde trahom, dizanteri, verem, pellagra, kolera, sıtma, tifo ve diğer hastalıkları getirmişlerdi.⁵⁰ Bu hastalıkların bulaşıcı olanlarını ya ailelerine ya da İstiklal Savaşı’nda bulunmuşlarsa asker arkadaşlarına bulaştırmak üzereydiler. Anadolu tam bir hastalık yuvasına dönmüştü. Bunlar dışında, Mazhar Osman onbinlerce veya daha fazla esir arasında gördüğu psikiyatrik hastalıklara da dikkat çekti: “Gerek Sibirya’dan gerek Mısır ve Hindistan’dan gelen esir askerlerimiz arasında pellagra ile trahomlu körlerden sonra erken

49 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 214-215.

50 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 3.

bunama akli tedhiş edecek derecede çokdu.”⁵¹ Şizofreniye eşit olan erken bunama ciddi bir durumdu. Psikiyatlara göre şizofreni ve histeri savaşın veya esaretin sebep olduğu birer hastalık değil, savaşın “açığa çıkardığı” ve zaten bu “hastalığa yatkın” insanların zayıf irsi bünye ve temellerinde olan bir bozukluktu.⁵² İkisi de irsiydi ve özellikle şizofreni tereddinin Morel tarafından düzenlenen dört basamaklı şemasının son aşamasındaydı.⁵³ Muayeneden geçen ve sağlıklı varsayılan yüzbinlerce asker arasında uykuda olduğundan farkına varılmayan asabi ve ruhi hastalıkların savaş sırasında aniden ortaya çıkması, bu tür hastalıkların genel halk arasında da en az aynı derecede yaygın olduğunun işaretiydi. Bu da durumun düşünüldüğünden çok daha kötü olmasının alametinden başka ne olabilirdi?

Tüm bu sorunlar sağlık çalışanlarını meşgul ederken, savaş sonuna doğru iki pandemik hastalık daha ortaya çıktı: “İspanyol Gribi” ve “Uyku Hastalığı” (*encephalitis lethargica*-EL). Dünya çapında 20-40 milyon kişiyi öldüren İspanyol gribinin elimizdeki mevcut verilere göre Türkiye’de çok büyük etkisi olmamış gibidir.⁵⁴ Fakat -en azından psikiyatrlar açısından- uyku hastalığı daha derin sorunlar yaratacaktı. İlk olarak 1917’de Viyana’da teşhis edilen bu nöropsikiyatrik hastalık nisbeten çabuk olarak yayıldı. 1920 sonlarında yavaşlaşa da 1930’lara kadar sürerek dünya genelinde 5 milyon kişiyi etkiledi; hayatlarını kaybetmeyenler Parkinson hastalığına benzeyen semptomlarla hayatları boyunca sakat kaldılar. EL merkezi sinir sistemini etkileyen virüsel bir hastalık olarak başağrısı, müfrit kas zaaflığı, harici göz kası felci, müfrit uyusukluk ve hissizlikle kendini gösterir. Şimdi bile tamamıyla anlaşılmadığından, EL zamanın doktorlarını şaşırıp kalmış bir şekilde

---

51 “Erken bunama” günümüzde şizofrenin bir türü kabul edilmektedir. Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 3; Mazhar Osman, *Akil Hastalıkları*, İstanbul: Kader Matbaası, 1928, s. 418.

52 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 235.

53 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 239-40. İzzettin Şadan, “Schizophrenie (Erken Bunama)-E. Bleuler”, *İstanbul Seririyatı*, C. 14, 1932, s. 192.

54 M. Kemal Temel, *Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil: 1918 “İspanyol” Gribi*, İstanbul: Betim Kitaplığı, 2015.

bıraktı.⁵⁵ Hastalığın semptomları bir hastadan diğerine değişiklik gösterdiğinden, epidemik delirium, epidemik şizofreni, Parkinson hastalığı, epidemik skeleroz olarak yanlış teşhis olasılığı epeyce fazlaydı.⁵⁶ İstanbul'da ilk kayıt edilen vaka hamile bir kadında kendini göstermiş ve kısa bir süre içinde “oldukca kuvvetli bir salgın” olarak devam etmiştir. Fakat doktorlar tarafından “beklenmeyen ve bilinmeyen bir hastalık olduğundan teşhis edilemiyordu.” Balıkesir, Samsun ve Adapazarı gibi yerlerden “güç bela” İstanbul'a gelen yolcular arasında “epeyi tesadüf” edilen hastalığın büyük bir olasılıkla İstiklal Savaşı sırasında Anadolu'da daha yaygın olduğu tahmin ediliyordu. Anadolu'daki doktorlar yurt dışından gelen veya İstanbul'daki tıbbi haber ve dergilerden uzak ve malumatsız olduklarından büyük bir olasılıkla hastalığı anlamıyorlar ve yanlış teşhis ediyorlardı.⁵⁷ Şüphesiz, psikiyatrlar ve onları okuyanlar için semptomların histeri ve şizofreni (bazen de frengi felci) gibi tereddiyi işaret eden irsi hastalıklara bağlanması halkın veya ırkın tereddi seviyesini daha yaygın ve ilerlemiş olduğu inancını destekliyordu.

Burada sadece kısa bir şekilde özetlersek, savaştan birkaç sene sonra psikaytrlar, yukarıda anlatılanlar dışında Cihan Harbi'nde firar eden askerler hakkında gecikmiş olarak geriye dönük müthiş bir teşhis yaptılar. Rakamları 500,000'i bulan firarilerin çoğunun aslında korkudan, açlıktan, hastalıktan, kötü davranılmaktan dolayı cephelerden kaçmadıklarını, firarlarının aslında histeri, nevrasteni, şizofreni ve irade hastalığı gibi marazlardan kaynaklandığını ve onların birer semptom ve zaruriyeti olduğuna karar verdiler. Yani, firariler değişik psikolojik ve psikiyatrik hastalıkların mağdurları oldukları için bilmeyerek, bilinçsiz olarak cepheden ayrılmışlardı. Bu da firarın tıbbileştirilip bir patoloji haline

55 J. S. Oxford, “Influenza A Pandemics of the 20th Century with Special Reference to 1918: Virology, Pathology and Epidemiology”, *Reviews in Medical Virology*, Vol. 10, 2010, s. 125; Paul Bernard Foley, “Encephalitis Lethargica and the Influenza Virus”, *Journal of Neural Transmission*. Vol. 116, 2009, s. 1295.

56 Oliver Sacks, *Awakenings*, New York: Harper, 1990, s. 12.

57 Mazhar Osman, *Zatü'd-dimağ-ı İstilâi: Uyku Hastalığı Salgını*, İstanbul: Kader Matbaası, 1925, s. 3-7; Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 139.

getirilmesinden başka birşey değildi.⁵⁸ Milliyetçi ve askeri yönden böyle bir teşhis milli itibarı kurtarmaya yarayabilirdi ama tıbbi yönden çeşitli sinir ve ruh hastalıklarının çok daha yaygın olduğunu ve bu askerlerin marazlarını gelecek nesillere aktaracaklarını gösteriyordu.

Tereddi tehlikesinden kaynaklanan tedirginlik ve korkular yeteri kadar yaygın olduğundan, dejenere örnekleri tiyatro ve edebiyat gibi alanlarda da görülmeye başlandı. Cihan Harbi sonrası tiyatro konulu yazılar tereddi, irsiyet, psikiyatri ve kriminoloji'ye olan aşinalığı açıkça ortaya koyar ve fikirlerin yayılmasına yardım eder. Reşat Nuri Macbeth'i bir "*criminel né*" yani mâderzâde (anadan dogma) câni ilan eder. Hamlet ise bir *criminel-fou* (mecnun canı) ve *dégénére* superior veya yüksek mütereddidir. Eblehler (ahmaklar) ve meczublar alçak mütereddi (*dégénére inférieure*) kategorisine girer.⁵⁹ Reşat Nuri bağlantılı bir konuyu daha açar. "Cinayet tiyatroları memleketimizde en çok gördüğümüz şeyler" olduğundan okul çocukları bile bunları taklit etmektedir. Sahnelerde "melodramların asıp kesmelerinden ve vurup zehirlemelelerinden başka bir şey görmedik... sâde sirkat (hırsızlık), katil ve intikam ile uğraştık." Kısacası, memlekette caniler, cürüm ve şiddet normalize edilmişti. Osmanlı sanat eserleri "fenn-i cinayet" ve "ilm-i hakikate" hiç önem vermediklerinden, "câniler de senden, benden hiç bir ayrılığı gayrılığı bulunmayan adamlar" olarak ortaya çıkarlar. Fakat Avrupalı ve Rus yazarlar için câniler anormal vasıflara ve "hussûsiyet"lere sahip olan yaratıklardır.⁶⁰ Reşat Nuri'nin amacı bu insanların normal değil de, yüksek veya alçak şekilleriyle birer mütereddi olduğunu tiyatro severlere ve halka iletmektir. Tabiki, bu sadece tiyatroyu kapsayan bir bilgi değildi. Gündelik hayatta da bir hayli mütereddi yok muydu?

---

58 Yücel Yanıkdağ, "Fırar as Psychogenic Fugue: The Dilemma of Ottoman Military Desertion in the Great War", [Yayınlanmamış tebliğ], "The Ottomans and Health: A Comparative Perspective", Newnham College, Cambridge University, 3-6 Temmuz 2013. İrade hastalığı konusunda bakınız: Theodule-Ribot, İrade Hastalıkları, Çev. Nebahat Hamid, İstanbul: Milli Matbaa, 1926.

59 Reşad Nuri, "Temaşa ve İlim 1," *Zaman*, 7 Kanun-i Evvel 1334, ; "Temaşa ve İlim 2," *Zaman*, 4 Kanun-i Sani 1335, s. 2; "Temaşa ve İlim 4," *Zaman*, 18 Kanun-i Sani 1335.

60 Reşat Nuri, "Temaşa ve İlim 4," *Zaman*, 18 Kanun-i Sani 1335.

Aynı şekilde, Reşat Nuri'nin *Miskinler Tekkesi* romanı arka plan olarak irsiyet ve tereddidi konu edinir ve gündelik hayatta karşılabileceğimiz müteriddilerden bir örnek verir.⁶¹ İsmi verilmeyen ana karakter, II. Mahmut'un saray gözdelelerinden Kocabaş Kazasker Şemsettin Molla'nın torunudur. Şemsettin Molla Padişah'ın sofraya kırıntılarını toplayıp işlemeli kutularda saklayan bir saray dilencisidir. Lakabına değer kocaman bir kafası vardır.⁶² Dedenin marifetlerinden dolayı aile bir iki nesil rahatça yaşar, fakat ekonomik durum zamanla kötüleşir. Hayatı Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarını kapsayan torunun da kocaman bir kafası vardır. Miskin ve korkak Kocabaş torun, çocukluğunda evde devamlı dilencilik taklidi yapar. Torun Kocabaş eğitim alır, fakat Cihan Harbi patladığında askerlik vakti de gelmiştir. Muayenelerde kafası ölçüldükten sonra devamlı elenir, fakat Sarıkamış'tan sonra ihtiyaçtan dolayı askere alınır. Bir yazıcı olmayı başarıp cephe görevinden kurtulur. Suriye cephesi çökünce, dilenerek geldiği İstanbul'da çocukken taklidini yaptığı ve dede mesleği olan dilencilığe başlar. Tam bir profesyoneldir. Roman bize en azından iki irsi tereddidi stigmatası (alametleri) verir: kocabaşlık ve dilencilik. Vücutta nisbetsizlik, özellikle oransız kafa boyutları, en önemli tereddidi göstergelerinden biriydi.⁶³ Lambroso mücrimleri, serserileri, dilencileri, ve fakirleri (pauper) mütereddid olarak tarif etmişti. Yani böylece bir iki nesilden sonra Kocabaş Şemseddin Molla'nın dilenciligi ve kocabaşlığı torununda ilerlemiş bir şekilde tekrar ortaya çıkar. Birisi padişah dilencisiyken, diğeri başarılı olsa da sokaklarda dilenir. Birisi saray gözdesi olmuşken, diğeri askere asker kılığı var diye alınır.

-
- 61 Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, [tarihsiz]. Buraya Peyami Safa, *Matmazel Noralia'nın Koltuğu* da eklenebilir. Romandaki karakterlerden Ferit'in veraseti "yarı deli" ve "erkek düşkününü" bir anne ve mütereddidi bir babadan gelir.
- 62 Fiziksel tereddidi alametleri aynı zamanda psikiyatrik tereddidi alameti olabiliyordu. "Veraset," *Tedrisat Mecmuası*, S. 51, 1919-1920, s. 479. Ayrıca bakınız, Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 251, "çirkinlik" tereddidinin esas dış araziydi.
- 63 Nazım Şakir, "Erzurum Santral Sertababetine Vurud Eden", *Şişli Müessesinde Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müsamereleri*, Numara 2, Dersaadet: Matbaa-yı Zeliç Biraderler, 1332, s. 35; İzzeddin Şadan, *a.g.m.*, s. 1.290; Mazhar Osman Uzman, *Tababeti Rubiye*, s. 224

Ek-1: “Tereddi âsarı aşikar olan bir abdal”

(Mazhar Osman, *Akil Hastalıkları*, İstanbul: Kader Matbaası, 1928, s. 400)

Doktorlar, eğitimciler ve bir çok aydın, dejenerasyon tehditi konusunda aynı fikirde olsa da, bir iki istisna da var gibidir. Savaş sırasında LaPaix’deki toplantılara katılan Celal Nuri 1912-1913’te basılan “Türkler mütereddi midir?” isimli bir makalesinde soruya biyolojik yerine daha çok kültürel kanıtlarla cevap verir ve bazı işaretler olsa da Türklerin mütereddilik seviyesine ulaşmadığını ekler.⁶⁴ Şişli Müsamereleri ve savaş sonrasında bu konudaki fikri değişmiş midir bilemiyoruz. Ziya Gökalp tereddinin ne kadar ilerlediği konusunda şüphelidir. Daha çok “manevi tereddi” konusuna değinen Gökalp, bunun bir mefkure has-

---

⁶⁴ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitapçısı, Hicri 1331, ss. 17-26.

talığı hastalığı olduğunda kararlıdır. Fakat bu tür etiketleri de rakipleri için kullanmaktan da çekinmez. Max Nordau ve Henry Maudsley'nun tereddi üzerine yazılarına dayanarak, bu makalenin başında adı geçen Rıza Tevfik'i ilk önce bir "egoist" (enani) ilan ettikten sonra ekler: "Rıza Tevfik'in felsefi şahsiyetinin esası 'tereddi-dégénéressence' dahil bir ruh hastalığıdır."⁶⁵

Tereddiye Karşı Mücadele

Reşat Nuri açıkça belirtmese de, torun Kocabaş'ın muayenede takılıp neredeyse askerlikten muaf olması, yüzbinlerce asker ölürken onun dönüp bir dilenci olmasıyla, Cihan Harbi sonrası tereddi korkusunun artmasında doğrudan bir ilişki vardır. Aşıkâr nüfus eksikliği ve milleti çürüten hastalıklar bir yana, önemli bir ayrıntı daha ortaya çıkar. Bu da geri kalan nüfusun bir kısmının korkutan niteliğidir. Türkiye'de de milletin en seçkin erkeklerinin savaş sırasında cephelerde öldüğü ve geriye daha çok çürüklerin kaldığı hissi ortalığı kaplar. Dr. Şükrü Hazım'a göre "harp esnasında cepheler bir taraftan nüfusun seçme ve kuvvetli elemanlarını eritirken cephe gerisinde bir süzgeç" oluşturulur ve süzgeç sayesinde zayıf, hasta, sakat ve kusurlu olanlar orduya alınmaz. Savaş süresinde bedeni ve ruhi hastalıkları ortaya çıkanlar, "mütereddi ve psikopatlar" da cephe gerisine gönderildiğinden, bunlar da hayatlarını kurtarır.⁶⁶

Sıklıkla tıbbi çalışmalarda görülen bu tür derin kötümser bakış açıları eğitimcilere de bariz şekilde yansır. 1920'de *Tedrisat Mecmuası*'nda çıkan bir yazıya göre "beşeriyet tersine çalışıyor" idi. Bir taraftan harpler ırkın en kuvvetli ve sağlamlarını "makus bir seleksiyonla, seçerek imha" ederken, diğer taraftan doktorlar, sanatoryumlar ve diğerleri "hep çürük adamları yaşatmaya çalışıyorlar"dır. Sağlamlar cephelerde ölürken, mütereddilerin yaşaması ve korunması "müstakbel neslin felaketi"nden

65 Ziya Gökalp, *Makaleler II*, Haz. Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 69-70, 73. Ayrıca bakınız, Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 246-48.

66 Şükrü Hazım Tiner, *Yedinci Millî Türk Tıp Kurultayı: Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış*, İstanbul: Kader Matbaası, 1938, s. 30; Yanıkdağ, *a.g.e.*, 267.

başka bir şey değildir.⁶⁷ Rıza Tevfik de bu konuda hemfikirdir.⁶⁸ Milletin sağlığı ve geleceği eğitimciler için de çok önemlidir. Dejenerasyon tehlikesi karşısında, milletin bekası için doktor ve diğerleriyle müttefik olarak aynı cephede bulunmaktan başka çare yoktur.

Bir kısmını sadece uzman psikiyatrlar görüp teşhis edebilse de, dejenerasyon ve dejenereler her yere sinmiştir ve büyük bir tehlike oluşturmaktadırlar. Psikiyatr Şükrü Hazım, tüm nüfusun üçte birinden fazlasının “değeri düşük” insanlar tarafından teşkil edildiğini iddia eder.⁶⁹ Yüksek ihtimalle, “değeri düşük” dejenereler, psikopatlar, “yarım deliler” için bir kod sözcüğüdür. Dejenereler hem toplum için bir enfeksiyon kaynağıdır (“menba-yı intan”), hemde “tavşan gibi çoğal[dıkları]” için “dünya[yı] bir tımarhaneye” döndürerek milletin geleceğini tehdit etmektedirler.⁷⁰

Elbette, bu insanların kafa yordukları soru tereddiyle nasıl başa çıkıp yenecekleriydi. Böyle büyük konularda her zaman olduğu gibi, ortaya bir çok öneriler atıldı. Bazılarını burada kısaca özetleyebiliriz. İlk olarak “veraset, irsiyet meselelerinin milli hayat” noktasından sahip oldukları önemi “münevverlere ve halk kitlesine tamim (herkese bildirme)” etmek lazımdı. Böylece “veraset, istifa ve tereddü gibi büyük biyoloji kanunlarının” insan hayatını nasıl “tanzim ve sevk” ettiği olabildiğince halka anlatılacaktı. Bu konularda bir çok yayın çıkarken amaç “İskandinavya, İngiltere, Amerika, Almanya ve Fransa’da” temelleşen “ırk hıfzısıhhası” fikrini Türkiye’de de yaymaya çalışmaktı. Halk ancak böylece nelerin milleti “ırki tereddiye ve menfi bir istifaya sevk ettikleri”ni anlayabilecekti.⁷¹ Bu tür makalelerin ilk örneklerinden olan, “Öjenik:

67 Münir Mazhar, “İrkımızın İslahı Meselesi”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 57, Teşrin-i Evvel-Teşrin-i Sani, 1920, s. 856.

68 Rıza Tevfik, “İstifa-yı Harbi, Nesl-i Atı”, *Zaman*, 23 Mayıs 1918, s. 3.

69 Şükrü Hazım Tiner, *a.g.e.*, s. 30; Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 258.

70 Mazhar Osman, *Akil Hastalıkları*, s. 423, 426-7; Mazhar Osman, “Sinir Hastalıkları ve Hizmet-i Askeriye”, *İstanbul Seririyatı*, C. 2, 1337, s. 845-48.

71 Tevfik Remzi, “Türk Irkının Hıfzısıhhası ve Milli Şuur”, *Hayat*, C. 3, S. 75, 3 Mayıs 1928, s. 463. Veraset konusundaki diğer makaleler için bakınız: Yusuf Ziya, *Veraset ve İntikal Hülasaları*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1928; Server Kamil, *Veraset ve Kanunları*, İstanbul: Necm-i İstiklal, 1327; Mazhar Osman, “Veraset”, *İctihad*, C. 17, S. 142, 31 Kanun-i Sani 1922, s. 2989-91;

İrkin İslahı İlmi” yine *Tedrisat Mecmuası*’nda çıkmıştı.⁷² Bazıları nüfusu artırmak için evliliklerin ve çocuk sayılarının artırılmasını tavsiye etse de, diğerleri bu konuda daha tedbirli davranmak ister. Ya dejenereler de evlenir ve çoğalır mı? “İstifa-i ırk” kendi kendine bırakılırsa gideceği tek yön “intihat ve tereddi” olduğundan, evlilikler denetlenmeliydi. Nüfus eksikliği bir tereddi alameti olsa da, böyle bir tehlike karşısında gelişigüzel “herkesi izdivaç teşvik etmenin manasızlığı da meydana çıkar”dı.⁷³ Amaç sağlam ve sağlıklıları, dejenerelerden ayırt edebilmektir. Mustafa Rahmi (Balaban) 1923’te Karl Pearson’un öjenik üzerine fikirlerini Maarif Vekaleti’nin bir yayınında görünüşte yerel vurgular yaparak sunar. “Efrad-ı milleti, böyle bir kısmı cemiyete yarar, diğer kısmı yaramaz” diye ikiye ayırmak kolay değildir. “Fakat canilerin, veremlilerin, emraz-ı ruhiyelilerin, anormallerin” ve diğer mütereddilerin “muzır evsafa malik” olduklarını görmek güç de değildir.⁷⁴

Tereddi tehlikesinin vahim görüldüğü bu dönemde, doktorlar, eğitimciler, aydınlar öjenik, veya ırk ıslahının, kapısını açtılar. Öjenik doğrudan bağlantılı ve hatta daha çok dejenerasyon teorisinden doğan bir bilim (veya daha doğrusu sözde bilim) olduğu halde, kendine özgü bir konu olduğundan burada daha çok adını anıp bir kaç tatbik örneğiyle yetinmeliyiz. Mustafa Rahmi’nin dediği gibi bazı mütereddileri ayırt etmek çok da zor değildi, fakat güç olanları da vardı. Hem açıkça dejenere olanları, hem de saptaması zor olanları üreyerek çoğalmaktan men etmek için bir çok öneri yapıldı. Mazhar Osman “malûlü’l-dimağ nesilleri azaltmak” için psikiyatrinin evliliklere müdahale etmesi gerektiğini bildirdi. Bazı kısımları halen yürürlükte olan, 1930 tarihli *Umumi Hıfzısıhha Kanunu* nikahlardan önce sağlık muayenesini öngördü

Abdullah Cevdet, *Terbiye ve Veraset*, İstanbul: Maarif Vekâleti, 1927; “Veraset”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 51, 1919-1920, s. 475-81; “Veremde İrsiyet ve Bünye”, *Verem Mecmuası* C. 1, S. 1, 1 Kanun-i Sani 1928, s. 13-20. “İrk Hıfzısıhhası” Almanca *Rassenhygiene*’den çeviridir.

72 Münir Mazhar, “İrkımızın İslahı Meselesi”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 57, Teşrin-i Evvel-Teşrin-i Sani, 1920, s. 852.

73 Münir Mazhar, *a.g.m.*, s. 856.

74 Mustafa Rahmi – Pearson, *İslah-i İrk*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339, s. 13. “Bunların cemiyetden tecrid edilmesini talep edenler de vardır” diye ekler.

ve belli bendensel ve zihinsel hastalıkları olanları evlenmekten alıyordu. Mesela, frengililer ve veremliler tedavi edilene kadar evlenemeyecekti.⁷⁵ Negatif öjenigi, yani disjenik kişileri (genelde, dejenereler diyebiliriz) enterne etmeyi veya kısırlaştırmayı tavsiye edenler olsa da, devlet politikası alenen pozitif öjenigi tercih etti. Dejenerasyon teorisinin başlangıcından beri olduğu gibi, öjenikte de korku yukarıda sıralanan dejenerer kişilerin gelişi güzel çiftleşip üretmelerinden ve üredikçe de çocuklarına ve aslında tüm millete kendi kötü irsiyetlerinin tohumlarını istenmez bir miras olarak bırakmaları düşüncesinden kaynaklanıyordu. Dejenereler artmaya devam ederse ırki tereddidi ve milli intihar daha da hız kazanacağından, en pratik kısa dönem çözüm dejenerelerin sayısını azaltıp, sıhhatlilerin sayısını yükseltmektir. Pozitif öjenik kanunları, daimi ve geçici (tedavi edilebilecek) dejenerelerin evlenmeleri ve çoğalmalarını engellerken, sağlıklı kişilerin evlenip çok çocuk yapması için kolaylıklar ve maddi mükafatlar getirdi. Fakat aynı zamanda, gözlerden uzak olarak yüksek sayıda olmadığını tahmin ettiğimiz rakamlarla özellikle kadınlar üzerinde negatif öjenigin, yani kısırlaştırmanın, uygulandığını gösteren kanıtlar vardır.⁷⁶

Dejenerasyon teorisinin nihai olarak son bulması bazı ülkelerde çok daha önce gerçekleşse de, Türkiye’de bu durum daha uzun vakit aldı. Diğer ülkelerde, artık teoriye doğrudan atıfta bulunulmasa da, bazı unsurları bir süre daha kullanımda kaldı. Türkiye’de tereddidi ve dejenerer kelimelerinin biyolojik bağlamda kullanımının tam ne zaman sonlandığını kesin olarak bilemiyoruz, fakat 1930 sonları ve 1940 ortaları yayınlarında hala sıkça kullanılmaktaydı. Mesela, 1938’de Adliye Bakanlığı tarafından Türkçe’ye çevrilen *Cinaî İlmibeşer Dersleri* işlediği bir çok konuyu tereddidi, cinaî ve marazi irsiyetlilere bağlar.⁷⁷ 1930’lı yıllar sona

75 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 277-78.

76 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 263-91; Sanem Güvenç-Salgırlı, “Eugenics as Science of the Social: A Case from 1930s Istanbul,” [Yayınlanmamış Doktora Tezi], New York: Binghamton University, 2009; Rüya Kılıç, *Deliler ve Doktorları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014.

77 Louis Vervaeck, *Cinaî İlmibeşer Dersleri (Anthropologie Criminelle)*, Çev. Dr. İzzettin, Ankara: Hapishane Matbaası, 1938; ayrıca, *Ordu Doktorunun*

ererken, bir yandan ülkenin nüfusu farkedilebilir bir şekilde artmış ve diğer yandan Cumhuriyet hükümeti verem, sıtma ve frengiye karşı mücadelede önemli adımlar atmıştır; böyle olumlu gelişmeler karşısında terreddi korkusu da eski etkisini kaybetmiş gibidir.

Sonuç

19. yüzyıl Avrupa'sının anksiyete yüklü ikinci yarısında psikiyatri ve kriminolojinin örtüşen bazı noktalarından kaynaklanan dejenerasyon, zamanla Osmanlı ve Türkiye'de de taraftar buldu. Kavram, doktor ve aydınlar arasında popülerleştikçe edebiyat ve tiyatrodaki izlerini gösterdi. Balkan Savaşı sırasında somut bir şekilde belirtmeye başlayan dejenerasyon korkusu, Cihan Harbi sonrası çok daha bariz bir şekilde arttı. Bazı kesimlere göre milletin bekası gerçekten tehlikede idi. Frengi, verem, sara, dizanteri, sıtma, kolera, histeri, nevrasteni, şizofreni, psikopati vesaire yanında, firar, intihar, eksantriklik, egoizm, homoseksüellik ve diğerleri tıbbileştirilip birer maraz ve terreddi belirtisi olarak yorumlanınca toplumun derinden hastalıklı olduğu algısı kaçınılmazdı. Tehlikenin büyüklüğü ve dejenerelerin sayıları hakkında abartmalar olmuşsa da, hissedilen korkunun gerçek olduğu konusunda pek şüphe yok. Diğer ülkelerde olduğu gibi, dejenereler hem milletin zayıflığının gözler önündeki bir hatırlatıcısı hem de çöküşün devam edeceğinin garantisiydi. Böyle bir ortamda, nüfus ve kamu sağlığı hakkındaki endişe yüksek doruklara ulaştı. İki çok ağır savaşın mağlubiyeti ve bunların getirdiği yıkım ve hastalıklardan sonra, İstiklâl Savaşı'ndaki galibiyet biraz umut getirmişse de, ırkın terreddisi korkusunun karamsarlığı ve belirsizliği yıllarca devam etti. Diyebiliriz ki tehlikenin ivediliği devletin ve meclisin ileri gelenlerini de endişelendirdiğinden, 1920'de kısa süreliğine olsa da içki yasağı getirilmiş ve 1930'da da *Hıfzısıhha Kanunu* meclisten geçmişti.

Aşağıdaki yorumlar daha çok öjenik için geçerli olsa da, terreddi korkusu bağlamında yapılan değişik ve dışlayıcı öneriler (hepsi eşitçe radikal değildi tabii ki) için de uygundur. Terreddi korkusunun ilgili kişiler

---

Nöropsikiyatri Kılavuzu, Haz. Nazım Şakir Şakar, İstanbul: Askeri Basımevi, 1946.

arasında gerçek ve ciddi gözüktüğünü vurguladık. Fakat aynı zamanda, Avrupalı meslektaşları gibi, Osmanlı-Türk “ırk hıfzısıhhası” ve dejenerasyon teorisi taraftarları da, bu korku bağlamında bir yüzü modern bilim, (gizli de olsa) diğer yüzü “ilmi ırkçılık” olan kapsamlı fikirlere olan inançlarını yeterince sorgulamamış ve güvenilir-safça bir şekilde onları benimsemiş gözükmektedirler. Bu ilmi veya sözde ilmi gerekçe olarak kullanarak biyolojik ve sosyal ayrımcı önlemler ve politikalar önerilmiş ve kanunlaştırılmıştır. Dejenere teorisi, “ırk hıfzısıhhası” ve öjenik karşıtıklara dayanır. Irkın veya milletin geleceği için çürük ve zayıf sâğlamdan ayrılmalıdır. Ama bu ayırmadan önce bir tanımlama gerekir. Tanımlama sırasında, belirlenmiş fakat subjektif kriterlere göre, insanları ırki ve sosyal bünye için “değerli” ve “değersiz” (veya yukarıda gördüğümüz gibi “değeri düşük”) olarak ikiye ayırıp, sınıflandırmak, bir hiyerarşiye oturtmak kaçınılmazdır. Bu ayrıma göre “değersiz” olduğu kararlaştırılan kişilerin toplum hayatına eşit vatandaş olarak katılmaları zorlaşır veya imkansız olur çünkü milli aidiyet biyolojikleştirilmiştir. Böyle bir ortamda, sosyal ve biyolojik olarak faydalı olmadığı iddia edilenlerin ve onlardan doğabilecek mahsullerin milli ve ırki bünye için hiçbir menfaatleri yoktur, hatta zararları vardır.